

INSTITUT ZA DEMOKRACIJU I
SARADNJU

INSTITUT POLITIČKIH NAUKA

Hans
Seidel
Stiftung

Urednici
Slaviša Orlović
Despot Kovačević

Trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji

Zbornik radova sa naučne konferencije održane 02.07.2020. u Beogradu

TRIDESET GODINA OBNOVLJENOG VIŠEPARTIZMA
U SRBIJI – (NE)NAUČENE LEKCIJE

Trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije

Zbornik radova sa naučne konferencije

Trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije

Beograd 02. 07. 2020.

Izdavači:

Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju

Hanns Seidel Stiftung Beograd

Za izdavača:

Prof. dr Dragan R. Simić

Dr Klaus Fiesinger

Urednici:

Prof. dr Slaviša Orlović, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

Asist. dr Despot Kovačević, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

Recenzenti:

Prof. dr Ratko Božović, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

Prof. dr Jovica Trkulja, Univerzitet u Beogradu Pravni fakultet

Prof. dr Slobodan G. Marković, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

Programski odbor naučne konferencije:

Prof. dr Vukašin Pavlović, predsednik, prof. dr Ratko Božović, prof. dr Vladimir

Goati, prof. dr Goran Bašić, prof. dr Zoran Stojiljković, Dr Klaus Fiesinger, prof. dr

Slaviša Orlović

Organizacioni odbor naučne konferencije:

Prof. dr Slaviša Orlović, predsednik, Dagmar Konstantinović, prof. dr Dušan Spaso-

jević, Jelena Đurović, doc. dr Jelena Lončar, asist. dr Despot Kovačević

ISBN 978–86–6425–069–6

Tiraž: 300

Dizajn korica: Zoran Miodrag

Lektura i korektura: Olivera Veličković

Prelom: Olivera Tešanović

Štampa: Čigoja štampa, Beograd

Projekat je finansiran od strane Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke na osnovu Odluke Bundestaga i sproveden uz podršku Predstavništva Hanns Seidel fondacije za Srbiju i za Crnu Goru.

Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka
Centar za demokratiju
Hanns Seidel Stiftung

Trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije

Zbornik radova
sa naučne konferencije *Trideset godina obnovljenog
višepartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije*
Beograd 02. 07. 2020.

Urednici
Slaviša Orlović
Despot Kovačević

Beograd, 2020.

SADRŽAJ

Slaviša Orlović	
Uvodna reč.	7
Prof. dr Vladimir Goati	
Tri decenije višepartizma – nezavršeni proces	9
Prof. dr Vukašin Pavlović	
Uspon i pad političkog pluralizma u Srbiji	25
Prof. dr Slaviša Orlović	
Političke institucije i partijski sistem Srbije.	41
Prof. dr Milan Jovanović	
Doc. dr Dušan Vučićević	
Dinamika političkog organizovanja u Srbiji od obnove partijskog pluralizma: izborni avanturisti u stilu „pečuraka pre kiše”	71
Prof. dr Zoran Stojiljković	
Volja građana i njeni interesni i politički zastupnici	99
Prof. dr Jovan Komšić	
Političke partije i „zatvorenikova dilema”	115
Prof. dr Irena Pejić	
Političke partije u Narodnoj skupštini od uspostavljanja višepartizma 1990. godine	133
Prof. dr Marijana Pajvančić	
Neformalni oblici delovanja u parlamentu	157

Prof. dr Miloš Bešić

Vrednosne orijentacije i partijske preferencije u Srbiji 175

Prof. dr Siniša Atlagić

Vrednosni okvir izborne komunikacije i uloga medija
u promociji dominantnih vrednosti u izbornim kampanjama
u Srbiji od 1990. do 2020. godine 197

Prof. dr Dušan Pavlović

Klijentelizam i institucionalizacija stranačkog sistema
u Srbiji 1990–2020. 209

Doc. dr Jelena Lončar

Učešće nepartijskih organizacija i grupa na izborima u Srbiji 221

Prof. dr Dušan Spasojević

Društveni rascepi i partijski sistem Srbije 241

Asist. dr Despot Kovačević

Unutarpartijska demokratija u Srbiji – 30 godina nedemokratskih
odnosa u političkim partijama 257

Ma Jasmin Hodžić

Političke partije nacionalnih manjina u Srbiji 1990–2020. 281

Mr Srećko Mihailović

Srbija okačena na klatno prelomnih godina: 1988, 2000, 2012, 202(?) 303

Selektivna bibliografija o političkim partijama i

partijskim sistemima u Srbiji 321

Doc. dr Jelena Lončar*
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu

Učešće nepartijskih organizacija i grupa na izborima u Srbiji

Sažetak: Uverenje da su političke partije ključni akteri političkog predstavljanja podložno je sve većim kritikama kako opada identifikacija birača sa partijama i raste antipartizam. Paralelno sa tim u literaturi raste interesovanje za nepartijske organizacije i kandidate na izborima i mogućnosti da ovi akteri doprinesu novim modelima demokratije i demokratsnijem predstavljanju. S druge strane, u Srbiji je učešće nepartijskih organizacija na izborima gotovo u potpunosti neistraženo uprkos tome što se poslednjih godina na izborima pojavljuje sve više nepartijskih lista, odnosno grupa građana. Ovaj rad stoga analizira učešće nepartijskih organizacija na izborima u Srbiji sa ciljem da istraži pravilnosti u njihovom izbornom učešću i rezultatima i vezu između sve veće pojave grupa građana na izborima i sve većeg nepoverenja birača u političke partije.

Ključne reči: grupe građana, izbori, nepartijske organizacije, antipartizam, poverenje

1. Uvod

Kriza partijske demokratije i političkog predstavljanja praćena je širom sveta porastom interesovanja za nepartijske kandidate i organizacije. Iako još uvek na marginama relevantnosti, ova tema i u Srbiji postaje sve zanimljivija poslednjih

* E-mail: jelena.loncar@fpn.bg.ac.rs

godina u svetlu visokog nivoa antipartizma među građanima, kao i velike fragmentacije i krize (opozicionih) političkih partija u Srbiji.

Poslednjih godina u Srbiji se na izborima pojavljuje sve više nepartijskih organizacija. Nepartijske organizacije, poput sindikata, društvenih pokreta, građanskih inicijativa i udruženja građana, nisu zakonski definisane kao politički subjekti koji imaju pravo kandidovanja na izborima. One to, međutim, mogu da učine ukoliko se kandiduju kao grupe građana. Grupe građana imaju pravo da kandiduju izborne liste pod istim uslovima kao i političke partije ili stranačke koalicije. Na svim lokalnim izborima do sada grupe građana su osvajale od 5,77% glasova 2000. godine do 12,65% glasova 2016. godine. Na izborima 2016. godine ove liste su osvojile čak 10% odborničkih mandata. Pored toga, u mnogim opštinama grupe građana su jezičak na vagi za formiranje vladajućih koalicija. Iako su u Srbiji grupe građana pre svega zastupljene na lokalnom nivou, one se redovno pojavljuju i na parlamentarnim izborima, naročito poslednjih desetak godina. Uprkos njihovoj brojnosti i potencijalnom uticaju, u literaturi o partijama i izborima u Srbiji gotovo se i ne pominju.

Ovaj rad pokušava da odgovori na pitanje ko su grupe građana koje se kandiduju na izborima u Srbiji i pokušava da utvrdi pravilnosti u njihovoj pojavi na izborima i izbornim rezultatima. Kako se u dosadašnjoj široj akademskoj literaturi grupe građana najčešće vezuju za antipartizam među biračima, u radu pokušavam da rasvetlim vezu između sve veće pojave grupa građana na izborima i sve većeg nepoverenja birača u političke partije.

U prvom delu rada analiziram nivoe poverenja građana u političke partije i rezultate izbora za grupe građana kako na parlamentarnom tako i na lokalnom nivou. Na osnovu dostupnih podataka, ovde se vidi da antipartizam teško da može da objasni učešće grupa građana na izborima. U drugom delu rada stoga razmatram druga potencijalna objašnjenja. S obzirom na brojnost i raznolikost grupa građana na lokalnom nivou, kao i ograničenosti dostupnih podataka, u ovom delu rada se fokusiram na grupe građana koje su učestvovala na parlamentarnim izborima u Srbiji od 2000. do 2020. godine.

2. Antipartizam i nepartijske organizacije na izborima

Uverenje da su političke partije ključni akteri predstavničke demokratije je već nekoliko decenija na udaru kritičara. Izmeštanje procesa donošenja odluka na nadržavne nivoe, kao i niska izlaznost birača na izbore i sve manje poverenje i identifikacija birača sa partijama nameću pitanje koga političke partije i s kojim pravom predstavljaju. Političko predstavljanje se sve više vidi kao predstava u kojoj glumci (političari) putem različitih medijskih sredstava zavode publiku

(birače) zaobilazeći partije i stvarajući iluziju direktne veze između partijskih lidera i birača. U ovoj igri političke partije deluju kao bespotrebne, izumirujuće institucije.¹ S druge strane, političke partije se vide kao kartel koji kontroliše sve sfere društva i kojima izbori služe tek za sitne korekcije u procentualnoj raspodeli moći i uticaja. Birači vide sve manje razlika između dezideologizovanih partija, čija je jedina svrha selekcija, i postavljanje kadrova na javne funkcije i prestižne pozicije.² Ove dve slike partija, s jedne strane, bespomoćnih i ispražnjenih od svakog ideološkog sadržaja i veze sa biračima i, s druge, svemoćnih koje kontrolišu sve sfere političkog života, iako međusobno paradoksalne, ukazuju na krizu partijske demokratije. Kriza političkih partija doprinosi sve većem razmatranju mehanizama neposredne demokratije i ideja o postpredstavničkoj i postpartijskoj medijskoj demokratiji.³

Od 1990-ih godina se, međutim, na velika vrata vraća razumevanje da je političko predstavljanje (ipak) nužno za demokratiju.⁴ Rečima Dejvida Plotkea: „Suprotnost predstavljanju nije participacija. Suprotnost predstavljanju je isključivanje. A suprotnost participaciji je apstinencija... Repräsentacija nije nesrećan kompromis između ideala direktne demokratije i prljave moderne stvarnosti. Repräsentacija je presudna u konstituisanju demokratskih praksi”.⁵ Ovaj teorijski zaokret ka političkom predstavljanju ne zanemaruje kritike usmerene ka političkim partijama već, ukazujući na nužnost političkog predstavljanja, postavlja pitanje kako ga učiniti demokratskim.

U tom kontekstu, i fenomen nezavisnih kandidata i nepartijskih organizacija na izborima postaje sve zanimljiviji za istraživanja. Udruženja i inicijative građana i društveni pokreti takođe pretenduju da predstavljaju određene stavove i interese građana. Oni to čine pre svega van formalnih institucija političkog predstavljanja, ali se sve više odlučuju i za učešće na izborima. U literaturi se upravo ove organizacije i kandidati vide kao moguća alternativa političkim partijama koja bi u

1 Bernard Manin, *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

2 Frans Becker and René Cuperus, “The Party Paradox: Political Parties between Irrelevance and Omnipotence”, *Europäische Politik*, Friedrich Ebert Stiftung, 2004; Paul F. Whiteley, “Is the party over? The decline of party activism and membership across the democratic world”, *Party Politics*, Vol. 17, Issue 1, 2010, pp. 21–44.

3 Slaviša Orlović, „Mediji i demokratija ili mediokratija”, *Politička misao*, 2015. Dostupno preko: <http://www.politikolog.com/files/Mediji%20i%20demokratija%20ili%20mediokratija%20Polti%20C4%8Dka%20misao.pdf> (pristupljeno 15. 07. 2020).

4 Nadia Urbinati, *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2006.

5 David Plotke, “Representation is Democracy”, *Constellations*, 1997, Vol. 4, Issue 1, p. 19.

budućnosti mogla da doprinese novim modelima demokratije i demokratičnijeg predstavljanja.⁶

Učešće nepartijskih organizacija na izborima se u literaturi najčešće vezuje za antipartizam, odnosno nepoverenje građana u političke partije. Belandžer razlikuje dve dimenzije antipartizma: odbacivanje tradicionalnih većih političkih partija – specifičan antipartizam i odbacivanje političkih partija uopšte.⁷ U prvom slučaju, birači se na izborima opredeljuju za građanske inicijative i nove partije, dok u drugom slučaju obično politički apstiniraju sem ako se na izborima ne pojave antipartijske organizacije koje su sposobne da na kartu antipartizma mobilišu ove birače.

Odluka nepartijskih organizacija da se kandiduju na izborima može da bude odraz neuspeha političkih partija da odgovore na nove ili specifične zahteve u društvenom polju i obezbede poverenje građana. Otvaranjem novih pitanja ili drugačijih pristupa, organizacije, poput, na primer, ekoloških pokreta, mogu svojim učešćem na izborima da prošire političku agendu i nametnu većim strankama određene teme, uzdrmaju postojeće obrasce političkog takmičenja, primoraju glavne igrače da menjaju svoje izborne strategije, kao i da podignu nivo izlaznosti birača.⁸ Pored toga, glas nepartijskim organizacijama je često odraz tzv. „protestnog glasanja” gde glasači koriste priliku da pošalju poruku većim partijama, odnosno ne glasaju nužno „za” već „protiv” većih političkih partija.⁹

Kako su nepartijske organizacije često nove, manje uticajne i imaju manje šanse da pređu cenzus ili učestvuju u formiranju vlasti, birači se češće opredeljuju za njih na onim izborima koje smatraju manje važnim, poput lokalnih izbora. Tu je obično i izlaznost niža. Na izborima poput parlamentarnih, koji se smatraju bitnim, birači čak i kada su ideološki ili programski bliži nekoj novoj partiji ili nepartijskoj organizaciji uzimaju u obzir i strateške implikacije svog glasa pa neretko glasaju za „manje zlo”, odnosno veću stranku za koju očekuju da će preći cenzus i imati šanse da formira vlast.¹⁰

6 Nicole Bolleyer and Liam Weeks, “The puzzle of non-party actors in party democracy: Independents in Ireland”, *Comparative European Politics*, 2009, Vol. 7, Issue 3, pp. 299–324; Dawn Brancati, “Winning Alone: The Electoral Fate of Independent Candidates Worldwide”, *The Journal of Politics*, 2008, Vol. 70, Issue 3, pp. 648–662.

7 Éric Bélanger, “Antipartyism and Third-Party Vote Choice: A Comparison of Canada, Britain, and Australia”, *Comparative Political Studies*, 2004, Vol. 37, Issue 9, pp. 1054–1078.

8 Liam Weeks, “We Don’t Like (to) Party. A Typology of Independents in Irish Political Life, 1922–2007”, *Irish Political Studies*, Vol. 24, Issue 1, 2009, pp. 1–27; Liam Weeks, “Rage Against the Machine: Who is the Independent Voter?”, *Irish Political Studies*, Vol. 26, Issue 1, 2011, pp. 19–43.

9 Cliff Carrubba and Richard J. Timpone, “Explaining Vote Switching Across First- and Second-Order Elections: Evidence From Europe”, *Comparative Political Studies*, Vol. 38, Issue 3, 2005, pp. 260–281.

10 Piret Ehin and Mihkel Solvak, “Party Voters Gone Astray: Explaining Independent Candidate Success in the 2009 European Elections in Estonia”, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, Vol. 22, Issue 3, 2012, pp. 269–291.

Pored toga, nove partije i nepartijske organizacije se češće javljaju u novim demokratijama ili demokratijama u razvoju gde partijski sistemi nisu ukorenjeni, odnosno gde nema čvrstih veza između partija i birača.¹¹ Obično se javljaju u prvim godinama nakon demokratske tranzicije. Međutim, njihov broj se povećava čak i u državama sa visokim stepenom ukorenjenosti partija poput SAD, Kanade, Australije, Velike Britanije ili Irske.¹² Pored toga, čak i kada njihova brojnost može da se poveže sa kvalitetom demokratije, pojedina istraživanja ukazuju na to da glasanje za nove aktere više zavisi od razočaranja postojećim partijama nego stepena razvijenosti demokratije.¹³

Na osnovu postojeće literature, čini se da su i učešće nepartijskih organizacija na izborima, kao i njihovi izborni rezultati pre svega odraz krize partijske demokratije, odnosno visokog stepena nepoverenja građana u političke partije. U nastavku rada ću na primeru učešća nepartijskih organizacija na izborima u Srbiji pokušati da istražim ovu vezu.

3. Grupe građana na izborima u Srbiji

Na osnovu istraživanja javnog mnjenja o poverenju građana u političke partije¹⁴ i rezultata izbora ne može da se utvrdi jasna korelacija između poverenja građana Srbije u političke partije i političke participacije i izbornih rezultata grupa građana.

Građani Srbije imaju izuzetno nizak nivo poverenja u partije (Grafikon 1). Istraživanja pokazuju da su tokom 1990-ih građani bili izrazito nepoverljivi prema političkim partijama. Čak 71% građana 1996. godine je u istraživanjima govorio da ne veruje političkim partijama. Visok stepen nepoverenja građana u partije tokom devedesetih godina smanjuje se nakon demokratskih promena 2000.

11 Margit Tavits, "Party Systems in the Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies", *British Journal of Political Science*, Vol. 38, Issue 1, 2008, pp. 113–133; Despot Kovačević, „Institucionalizacije partija i partijskih sistema u zemljama bivše SFRJ”, Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2019.

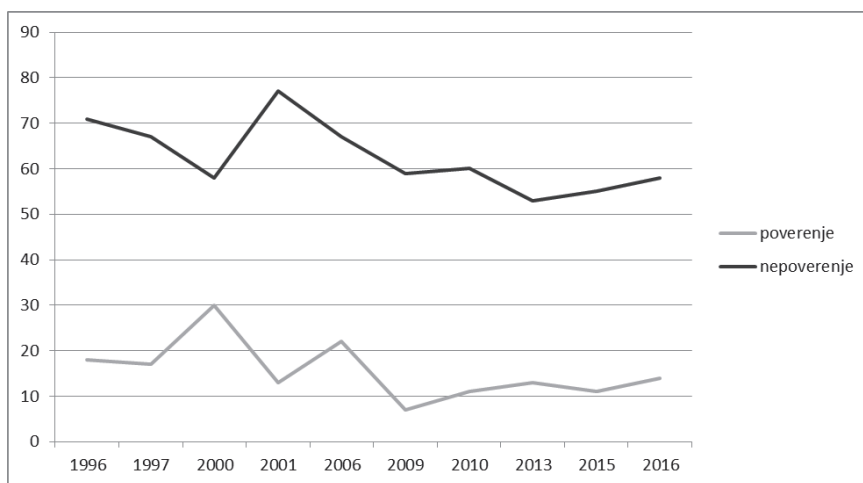
12 Colin Copus, Alistair Clark, Herwig Reynaert, and Kristof Steyvers, "Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes but a Permanent Presence", *Parliamentary Affairs*, Vol. 62, Issue 1, 2008, pp. 4–18; Liam Weeks, "We Don't Like (to) Party. A Typology of Independents in Irish Political Life, 1922–2007", op. cit.; Liam Weeks, "Rage Against the Machine: Who is the Independent Voter?", op. cit.

13 Margit Tavits, "Party Systems in the Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies", op. cit.

14 CeSID, *Javno mnjenje Srbije: Politička i društvena situacija u Srbiji*, CeSID, USAID, Beograd, 2016; Zoran Đ. Slavujević, „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima”, u: Mihajlović, Srećko (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: Istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010, str. 59–71.

Međutim, već sledeće godine, nakon raspada Demokratske opozicije Srbije (DOS) i izneverenih očekivanja građana, trend nepoverenja opet značajno raste. Nepoverenje građana u političke partije je bilo najviše 2001. godine: čak 77% građana nije imalo poverenja, dok je tek 13% izražavalo poverenje u stranke. Nisko poverenje građana u prvih nekoliko godina nakon petooktobarskih promena odraz je političkih podela između tada već bivših partija DOS-a, kao i burnih političkih događaja poput hapšenja Miloševića i ubistva premijera Đinđića. Posle donošenja Ustava 2006. godine vidimo porast poverenja, odnosno smanjivanje nepoverenja, što je uobičajeno nakon velikih političkih promena. Međutim, već nakon izbora 2008. godine razočaranje građana opet raste i poverenje u stranke 2009. godine ima samo 7% građana. S druge strane, od 2009. do 2016. godine smanjuje se stepen nepoverenja, ali je i poverenje niže nego ikad. Izvesno je da partije u Srbiji imaju manjak legitimiteta. Neispunjena obećanja, raširena korupcija, sporo sprovođenje demokratskih reformi nakon 2000. godine, podele i afere unutar partija i među partijama vodili su velikom razočaranju građana, odnosno nepoverenju čak dve trećine građana u političke partije i izuzetno niskom poverenju samo jedne desetine građana Srbije.

Grafikon 1. (Ne)poverenje građana Srbije u političke partije

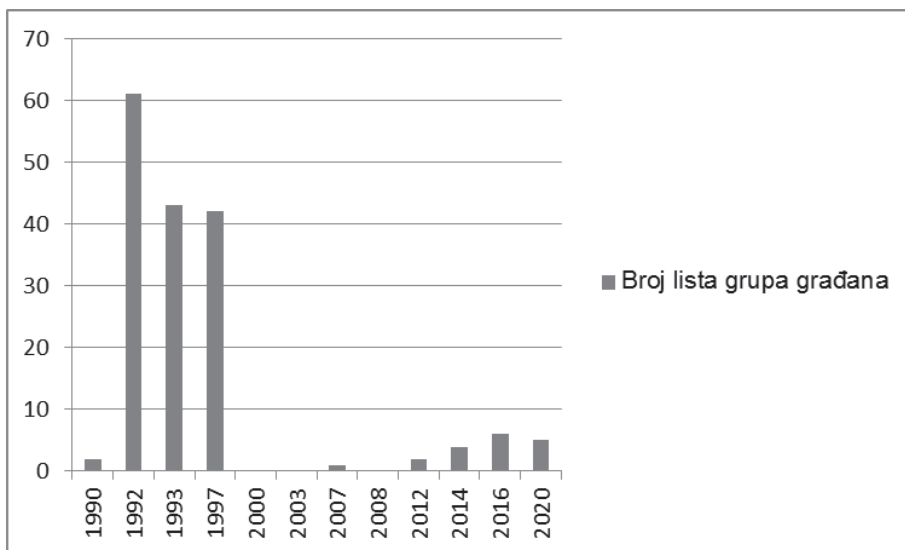
Izvor: CeSID, *Javno mnjenje Srbije: Politička i društvena situacija u Srbiji*, CeSID, USAID, Beograd, 2016; Zoran Đ. Slavujević, „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima”, u: Mihajlović, Srećko (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: Istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010, str. 59–71.

U takvim političkim okolnostima i s obzirom na izrazito nepoverenje birača u političke partije, partijska pripadnost mogla bi da bude više prepreka nego prednost na izborima. Rezultati izbora, međutim, sami po sebi ne daju dovoljno osnova za potvrđivanje ovakve hipoteze.

Na parlamentarnim izborima je najviše grupa građana učestvovalo u prvim godinama višepartizma da bi se postepeno njihov broj smanjivao (Grafikon 2). Ovde, međutim, treba uzeti u obzir da u ovom periodu imamo još uvek nerazvijen i neinstitucionalizovan partijski sistem. Političke partije u Srbiji počinju da se formiraju od uvođenja višepartizma tek 1990. godine pa je razumljiv veći broj nepartijskih lista u prvim godinama formiranja partijskog pluralizma. Uz to treba naglasiti da su u periodu do 2000. godine najveći broj grupa građana zapravo bile lokalne ili regionalne organizacije ili inicijative koje su se kandidovale samo u jednoj izbornoj jedinici. Naime, prvi višestranački izbori 1990. godine održani su po većinskom izbornom sistemu sa jednomandatnim izbornim jedinicama, da bi se odmah nakon toga prešlo na proporcionalni sistem, sa 9 izbornih jedinica 1992. i 1993, a potom 29 jedinica na izborima 1997. godine.

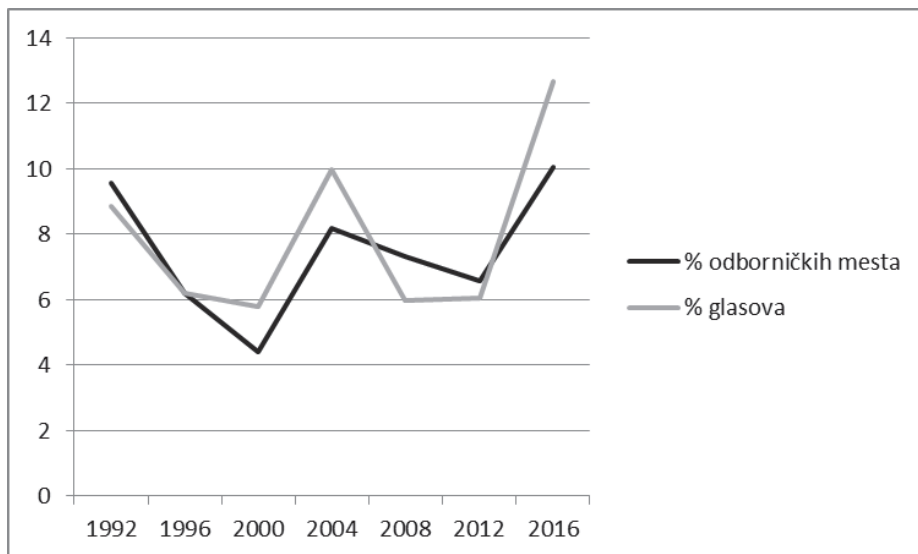
Pred izbore 2000. godine cela teritorija države postaje jedna izborna jedinica, nakon čega lokalne i regionalne organizacije i udruženja gube motivaciju da učestvuju u izbornoj trci na nacionalnom nivou. Pod istim izbornim sistemom, međutim, primetno je ponovno povećanje grupa građana na izborima od 2012. godine. Upravo u ovom periodu dolazi do značajnog pada poverenja u stranke (sa 22 procenta 2006. na 7 procenata 2009. godine). S druge strane, u periodu najvećeg nepoverenja u političke partije (2001–2006) grupe građana nisu učestvovala na izborima. Od demokratskih promena 2000, sve do izbora 2012. godine, nepartijske organizacije nestaju sa parlamentarne političke scene uprkos i dalje visokom nepoverenju birača u partije. Nepoverenje u političke partije bilo je najviše 2001. godine (77% građana), u periodu u kom na parlamentarnim izborima nema grupa građana. Pored toga, iako se paralelno sa izrazito niskim stepenom poverenja građana u partije u poslednja četiri izborna ciklusa povećava broj izbornih lista grupa građana, samo 2016. godine jedna lista uspeva da dobije podršku birača i pređe izborni prag od 5%. Čini se da antipartizam biračima nije dovoljan razlog glasanja za liste koje se predstavljaju kao nepartijske.

Grafikon 2. Učešće grupa građana na parlamentarnim izborima u Srbiji 1990–2020.

Izborni rezultati grupa građana na lokalnom nivou se takođe ne mogu direktno dovesti u vezu sa (ne)poverenjem u političke partije (Grafikon 3). Grupe građana su od 1990. godine najveći procenat glasova dobile na lokalnim izborima 2004. (9,96%) i 2016. godine (12,65%). Na izborima 2004. godine učestvovalo je čak 811 lista grupa građana, što je čak 3–5 puta više nego narednih godina. Ovo se može povezati sa razočaranjem birača u brzinu demokratskih reformi i način na koji su se tada već bivše partije DOS-a suočavale sa političkim i ekonomskim izazovima, kao i političkom krizom u državi izazvanom ubistvom premijera Đinđića. Vidljiv je i očekivani porast osvojenih mandata grupa građana nakon 2012. godine u periodu kada je stepen nepoverenja najniži: u proseku tek oko 10% građana od 2009. do 2016. godine kaže da veruje političkim strankama (Grafikon 1). Međutim, iako dolazi do preklapanja tendencija, u periodu relativno stabilnog izuzetno niskog poverenja u partije (oko 10%) poslednjih godina imamo velike oscilacije u broju lista i izbornim rezultatima grupa građana, što zahteva dodatno objašnjenje. Takođe 2000. godine, iako dolazi do porasta poverenja u stranke, nivo nepoverenja je bio isti kao, na primer, 2016. kada dolazi do značajnog povećanja političke participacije grupa građana na izborima, dok je 2000. godine bio najniži nivo učešća ovih lista.

Grafikon 3. Procenat glasova i odborničkih mesta grupa građana na lokalnim izborima u Srbiji 1990–2020.

Za detaljnije razumevanje grupa građana kao mehanizma učešća na izborima neophodno je detaljnije analizirati ko su grupe građana koje učestvuju na izborima i kakav je njihov odnos prema tradicionalnim političkim partijama. S obzirom na ograničenost podataka i brojnost grupa građana na svim nivoima izbora, ova analiza će se fokusirati na grupe građana koje su učestvovalе na parlamentarnim izborima 2000–2020. godine.

4. Grupe građana = nepartijske organizacije?

Nešto detaljnija analiza fokusirana na grupe građana koje su do sada učestvovalе na parlamentarnim izborima od 2000. godine ne ostavlja puno nade da su grupe građana mehanizam kroz koji se razvijaju alternative tradicionalnim partijama.

S jedne strane, svesni nepoverenja birača u političke partije, grupe građana koriste antipartijski diskurs kako bi privukle birače. Odluku da učestvuju na izborima često obrazlažu nepoverenjem u partije i grade imidž pozivajući se na svoj nepartijski identitet, odnosno različitost od partija. Rečima Branka Pavlovića, nosioca liste grupe građana na izborima 2007. godine: „Na listi je običan svet, okupljen sa idejom da proba da raskine partijsku blokadu svih mogućih struka i

da vrati točak na pravila struke”.¹⁵ Pojedina udruženja građana tako čak i u svoje nazive uključuju reč „pokret” kako bi birače uverili u svoj antipartijski ili nepartijski identitet.

Međutim, iako koriste antipartijski diskurs, analiza pokazuje da je čak 72% lista grupa građana na parlamentarnim izborima u periodu od 2000. do 2020. godine na neki način povezano s političkim strankama (Tabela 1). Najveći procenat njih se na političkoj sceni pojavio kao udruženje građana da bi nakon izbora započeli proces registracije političke stranke ili se utopili u već postojeću partiju. Drugi deo su ili udruženja građana ili koalicione liste koje je okupila i organizovala već postojeća politička partija.

Tabela 1. Ko stoji iza grupe građana na parlamentarnim izborima 2007–2020?

	2007.	2008.	2012.	2014.	2016.	2020.
Udruženje građana			1		1	3
Politička stranka je stožer građanske liste	1			1	2	1
Udruženje registrovalo političku partiju ili pokrenulo postupak registracije nakon izbora			1	2	2	1
Udruženje se utopilo u stranku				1	1	
Ukupno	1	0	2	4	6	5

Podaci pokazuju da je delovanje kroz grupu građana obično prelazna faza ka osnivanju nove političke partije. Na primer, Srpski pokret Dveri je prvi put učestvovala na izborima 2012. godine da bi tri godine kasnije registrovala političku partiju. U ovu grupu spada i udruženje Dosta je bilo, koje od 2014. godine redovno učestvuje na izborima kao grupa građana. Ovo je jedina lista grupe građana koja je od 2000. godine osvojila poslaničke mandate, i to 16 mandata na izborima 2016. godine (Tabela 2). Odmah nakon izbornog uspeha i ovo udruženje počinje da skuplja potpise kako bi se registrovalo kao politička partija. Obe ove organizacije deluju kao klasične političke partije.

Drugoj grupi građana, koje teško da možemo smatrati nepartijskim, pripadaju ona udruženja koja su se nakon prvih izbora kolektivno učlanila u postojeću političku partiju. Tako se, na primer, Levica Srbije, koja je 2016. godine učestvovala na parlamentarnim izborima, nakon toga kolektivno učlanila u Stranku slobode i pravde. Na parlamentarnim izborima 2014. godine učestvovala je i lista Treća

15 Beta, „Predata lista Branka Pavlovića”, B92, 15. 12. 2006. Dostupno preko: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=12&dd=15&nav_category=418&nav_id=223738 (pristupljeno 24. 06. 2020).

Srbija – Za sve vredne ljude, udruženje koje je osnovano 2012. godine izdvajanjem dela članstva iz Srpskog pokreta Dveri. Naredne godine udruženje postaje politička stranka kolektivnim učlanjenjem u stranku Bogata Srbija. Ova partija potom menja naziv u Narodni slobodarski pokret. Treća Srbija, koja je tada već zvanično bila stranka, 2016. godine je, u koaliciji sa udruženjem Narodna mreža, kandidovala izbornu listu grupe građana U inat – Složno za Srbiju – Narodni savez.

Poput ove liste i iza nekoliko drugih lista grupa građana se u suštini kriju političke partije. U nekim slučajevima stranački funkcioneri na izbore izlaze kao grupa građana jer procenjuju da će im ime partije doneti više štete nego koristi ili su u pitanju izborni savezi koji faktički uključuju političke partije, ali se formalno registruju kao grupa građana. Tako su mnoge grupe građana zapravo liste političkih partija koje su procenile da će povezivanje sa partijom da im umanjí glasove.

Jedan od primera je udruženje „Pokret Metla 2020” koje se kao grupa građana kandidovalo na parlamentarnim i lokalnim izborima 2020. godine. Oni su, s jedne strane, udruženje koje u kampanji koristi antipartijski diskurs i na izborima deluju kao grupa građana. Prva tačka programa ima za cilj da doprinese kreiranju antipartijskog imidža: „Da narodu vratimo otetu državu – Državu smo pretvorili u partijsku prćiju koja izjeda naše društvo. Zbog toga ćemo promeniti način na koji građani biraju svoje predstavnike. Vreme je da prvenstveno glasamo za ljude po imenu i prezimenu a ne za stranke”.¹⁶ S druge strane, stožer ovog udruženja je jedna dugogodišnja i po načinu organizacije tradicionalna politička stranka – Demokratska stranka Srbije (DSS)¹⁷, pa je ubedljivost njihovog nepartijskog, a pogotovo antipartijskog predstavljanja upitna. Iako je formalno u pitanju udruženje građana, zanimljivo je da se ono biračima predstavlja kao pokret kako bi potencijalnim biračima delovalo da se oslanjaju na masovnu podršku i teže društvenim promenama.

U ovoj grupi su i liste Branko Pavlović – Zato što mora bolje (izbori 2007. godine), Patriotski front – Dr Borislav Pelević (izbori 2014) i Grupa građana Za preporod Srbije – prof. dr Slobodan Komazec (izbori 2016). Iza prve liste je stajala politička stranka Inicijativa za normalnu Srbiju, registrovana 2003. godine, nastala odvajanjem dela članstva iz Socijaldemokratske unije. Druga lista se na izborima 2014. godine okupila oko političke stranke Sabor srpskog jedinstva (raniji naziv Stranka srpskog jedinstva)¹⁸. Pored ove stranke, listu su činila udruženja

16 Pokret Metla 2020, „Program”. Dostupno preko <https://www.metla.rs/srl/program/> (pristupljeno 28. 06. 2020).

17 Pored DSS, okosnicu ovog udruženja čine i Grupa za prosperitet Srbije, Udruženje starosedelaca iz Kraljeva i Tim za život.

18 Stranka srpskog jedinstva je osnovana pred parlamentarne izbore 1993. godine, nakon izbornog uspeha grupe građana predvođene Željkom Ražnatovićem Arkanom na parlamentarnim izborima godinu dana ranije. Zanimljivo je da je ova grupa građana na parlamentarnim izborima 1992. godine osvojila 5 poslaničkih mandata više zahvaljujući izbornom sistemu i niskoj izlaznosti birača.

Srpski sabor Zavetnici, Narodni pokret Preporod Srbije i Slobodna Srbija. Srpski sabor Zavetnici je samostalno formirao listu grupe građana na narednim izborima 2016, da bi se 2019. godine transformisalo u političku stranku. Iza treće liste, koja se kandidovala na izborima 2016, nalazi se stranka Srpski preporod, koja pod ovim nazivom postoji od 2015. godine, nakon što su se Srpskoj demokratskoj stranci priključila udruženja Otadžbinski front, Pokret veterana Srbije i Pokret ratnih vojnih invalida.

Tabela 2. Rezultati parlamentarnih izbora
za grupe građana 2007–2020.

Liste grupa građana po godinama	% osvojenih glasova	osvojeni mandati
2007.		
Branko Pavlović – Zato što mora bolje	0,39	0
2008.		
/	/	/
2012.		
Dveri za život Srbije	4,33	0
Pokret radnika i seljaka	1,46	0
2014.		
Dveri – Boško Obradović	3,58	0
Dosta je bilo – Saša Radulović	2,09	0
Treća Srbija – Za sve vredne ljude	0,45	0
2016.		
Dosta je bilo – Saša Radulović	6,02	16
Borko Stefanović – Srbija za sve nas	0,94	0
Za slobodnu Srbiju – Zavetnici – Milica Đurđević	0,73	
U inat – Složno za Srbiju – Narodni savez	0,46	
Grupa građana Za preporod Srbije – prof. dr Slobodan Komazec	0,35	
Dijalog – Mladi sa stavom – Stanko Debeljaković	0,27	

Ova grupa građana se kandidovala samo u izbornoj jedinici na Kosovu i Metohiji gde su albanski birači bojkotovali izbore, usled čega je došlo do velike nesrazmere u broju upisanih birača i broju birača koji su izašli na izbore. Kao posledica, ova grupa građana je sa samo 17.352 glasa osvojila 5 mandata, dok je proseka na nivou cele države bio 18.895 glasova za jedno poslaničko mesto. Marko Mijatović, *Lokalni izbori u Republici Srbiji nakon obnove višestranačkog sistema 1990–2015*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2016, str. 115.

2020.		
Suverenisti	2,3	
Metla 2020	2,24	
Sergej Trifunović – Pokret slobodnih građana	1,58	
Pokret Levijatan – Živim za Srbiju	0,7	
Grupa građana 1 od 5 miliona	0,63	

Samo za pet lista nije utvrđena formalna veza sa političkom partijom:

- 1) Pokret radnika i seljaka, lista koja se kandidovala na izborima 2012. godine, a čine je Unija malinara Srbije, Asocijacija poljoprivrednika, Svinjari Srema i Mačve, predstavnici ratnih veterana, penzionera i nezaposlenih (1,46% glasova);
- 2) Dijalog – Mladi sa stavom – Stanko Debeljaković, lista koju su na izborima 2016. godine kandidovali studenti okupljeni u istoimenoj organizaciji (0,2% glasova);
- 3) 1 od 5 miliona, udruženje koje je formirao deo studenata koji su predvodili i učestvovali u protestima protiv vlasti u periodu od 2018. godine (0,63% glasova);
- 4) Pokret Levijatan – Živim za Srbiju, lista sa parlamentarnih izbora 2020. iza koje stoje dva desničarska udruženja (0,70% glasova);
- 5) Sergej Trifunović – Pokret slobodnih građana, listu je kandidovalo istoimeno udruženje građana koje je 2017. godine, nakon predsedničkih izbora, osnovao Saša Janković, tada drugoplasirani predsednički kandidat i nekadašnji Zaštitnik građana.

Ovde se postavlja pitanje koliko ima smisla da neka od ovih udruženja tretiramo kao nepartijske organizacije. Pokret slobodnih građana, na primer, po svojoj organizaciji i načinu delovanja podseća na političku stranku iako su registrovani kao udruženje građana. Ova dilema se odnosi i na Dosta je bilo koje još uvek nije završilo proces registracije stranke, kao i na Dveri do 2015. godine, organizaciju koja se na izborima 2012. i 2014. godine kandidovala kao grupa građana. Mnoga od ovih udruženja, pokreta ili građanskih inicijativa, koji kao grupe građana učestvuju na izborima, koriste slične taktike i načine delovanja kao partije i vrlo ih je teško razlikovati od tradicionalnih političkih partija. Mnoge od njih su organizacije koje se oslanjaju na harizmatičko vođstvo uz centralizovanu organizaciju i slanje populističkih poruka biračima. S obzirom na sličnosti sa strankama, pojedini autori smatraju da ovakve organizacije možemo tretirati kao političke partije. Spasojević i Stojiljković, na primer, političkim partijama smatraju sve one „organizacije koje prepoznajemo na osnovu imena i koje su u stanju da na izborima istaknu i predstave kandidate za javne

funkcije”.¹⁹ Drugim rečima, „ako nešto izgleda kao stranka i ako se ponaša kao stranka smatraćemo ga strankom bez obzira na formalni status, naziv ili želje samih aktera”, smatraju ovi autori.²⁰

S obzirom na antipartijski diskurs i kritike koje upućuju tradicionalnim političkim strankama, nameće se pitanje da li se ova udruženja, inicijative i partije u bilo čemu razlikuju od tradicionalnih stranaka. Zbog toga što nastaju iz civilnog društva, mogli bismo očekivati da ove organizacije bar delom funkcionišu drugačije u odnosu na većinu političkih partija u Srbiji. Naime, u gotovo svim slučajevima partije u Srbiji su osnovali uski oligarhijski krugovi koji su naknadno pokušavali da privuku širu podršku članstva, simpatizera i birača, tzv. model penetracije.²¹ Ove partije su liderske, hijerarhijski ustrojene sa jakom partijskom disciplinom. Za razliku od njih, moglo bi se očekivati da partije koje nastaju difuznim procesom, odnosno iz grupa građana, imaju određeni nivo unutarstranačke kompeticije uz veći stepen unutarstranačkog pluralizma, participacije i uključenosti. Grupe građana koje su do sada učestvovala na parlamentarnim izborima ne pokazuju, međutim, u organizacionom smislu značajne razlike u odnosu na tradicionalne partije. Tako, recimo, primer transformacije pokreta Dveri u političku stranku svedoči o pluralizmu u početnoj fazi stranačkog delovanja da bi ubrzo došlo do podela, osipanja liderskog kruga i dominacije jednog lidera.²²

Imajući sve ovo u vidu ne može se tvrditi da je antipartizam objašnjenje za delovanje grupa građana u Srbiji makar na parlamentarnom nivou, kao ni da su grupe građana demokratičnija i participativnija alternativa političkim partijama. Postavlja se pitanje šta onda objašnjava iznenadni porast broja grupa građana na izborima od 2012. godine (Grafikon 4). Jedno od objašnjenja, iako ne nužno i jedino, leži u promeni uslova za registraciju političkih stranaka 2009. godine.

U periodu od 2000, zaključno sa izborima 2008. godine, samo se jedna nepartijska lista kandidovala na izborima i to 2007, ali je, kao što smo videli ranije u radu, i iza te liste stajala politička partija. Ponovno povećanje nepartijskih lista na izborima od 2012. može se objasniti znatno otežanim uslovima za registraciju političke stranke od 2009. godine. Prema Zakonu o političkim strankama iz 2009. godine, za registraciju stranke je potrebno 10.000 potpisa, što zahteva velike organizacione resurse, ali i nezanemarljive finansijske izdatke jer svi potpisi moraju da budu sudski overeni.²³ Do tada je važio Zakon o političkim organizacijama iz

19 Dušan Spasojević i Zoran Stojiljković, *Između uverenja i interesa: Ideologije i organizacija stranaka u Srbiji*, Fabrika knjiga, Beograd, 2020, str. 142–143.

20 Isto, str. 143.

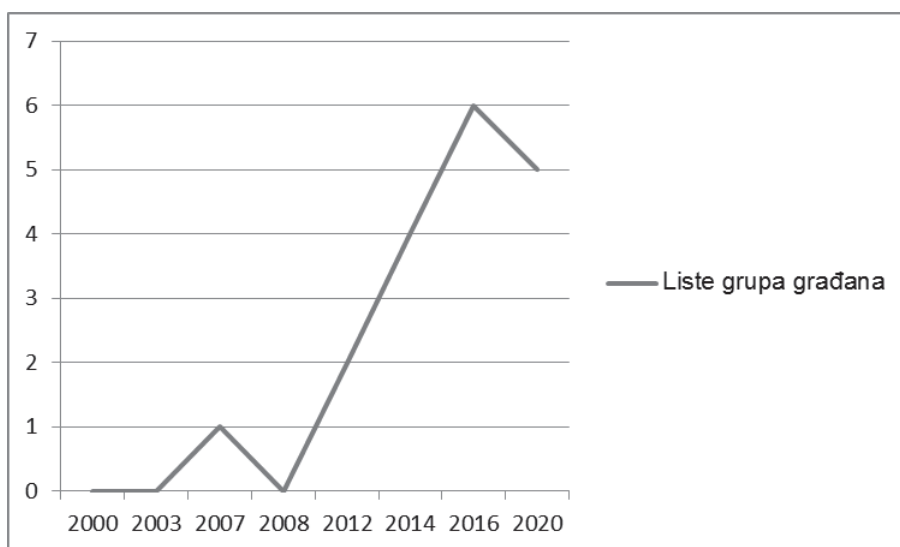
21 Isto, str. 165.

22 Isto, str. 167.

23 Zakon o političkim strankama, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2009 i 61/2015, Beograd, 2009.

1990. godine prema kom je bilo dovoljno 100 potpisa za osnivanje stranke, što je dovelo do velikog broja registrovanih stranaka tokom 1990-ih godina – 2005. godine ih je bilo više od 400. Zakon iz 2009. godine je predvideo i da se postojeće stranke ponovo registruju, što je bio izazov čak i za stranke koje su duže postojale. Zbog ovako rigidnih uslova mnogi se odlučuju na osnivanje udruženja i izlazak na izbore kao grupe građana da bi kasnije registrovali stranku ili se utopili u postojeću.

Grafikon 4. Izborne liste grupa građana na parlamentarnim izborima u Srbiji 2000–2020.

Prelomni uticaj zakonskih promena na učešće grupa građana na izborima potvrđuje se detaljnijim osvrtom na period izbora od 2000. do 2008. Nepartijske organizacije koje su u ovom periodu pokazale interesovanje za učešće na izborima nisu to činile kao grupe građana već su se zbog vrlo liberalnih i finansijski povoljnih uslova brziniski pred izbore registrovale kao političke stranke. Pokret Otpor i G17+ su dobri primeri političkih partija koje nastaju iz civilnog društva. Pokret Otpor se registrovao kao politička stranka samo mesec dana pre učešća na parlamentarnim izborima 2003. godine, da bi se odmah nakon izbornog neuspeha kolektivno učlanio u Demokratsku stranku. Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata je odlukom glavnog odbora u jesen 2002. godine osnovala stranku Laburističku partiju Srbije koja se kandidovala na parlamentarnim izborima 2003.

i potom nestala sa političke scene. Nakon sukoba unutar Liberalno demokratske partije, Branislav Lečić 2007. godine osniva Narodni pokret Moja Srbija. Poput gorepomenutih organizacija, i ova partija se biračima predstavlja kao antipartijska: „Pokret aludira na vrednosti koje su promakle u partijskom organizovanju života. ‘Moja Srbija’ je pokret radnika, seljaka i poštene inteligencije, kako to šaljivo volim da kažem. U partijskim podelama resora i upravnih odbora građanin je ispušten i zaboravljen. Ništa ne obećavamo već nudimo sebe kao servis građanima”.²⁴ Stranka je postojala samo tri godine; kolektivno se priključila Demohrišćanskoj stranci Srbije 2010. godine nakon neuspeha na izborima dve godine ranije.

Iz ovoga možemo da zaključimo da su, uprkos pokušajima izgradnje identiteta naspram političkih partija, grupe građana koje su do sada učestvovala na parlamentarnim izborima u Srbiji znatno bliže tradicionalnim političkim partijama nego što bi se moglo očekivati na osnovu literature koja se fokusira na antipartizam i krizu političkih partija.

5. Zaključak

Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da političke partije postaju sve manje popularne među biračima, odnosno dolazi do pada modela partijske identifikacije i porasta antipartizma. Deo literature pojavu nepartijskih organizacija na izborima tumači kao reakciju na krizu političkih partija i preispitivanje superiornosti partijskih organizacijskih kapaciteta u obezbeđivanju predstavljanja građana.

Ispitivanje ove veze na primeru parlamentarnih izbora u Srbiji nije potvrdilo odlučujući uticaj antipartijskih sentimenata na učešće i izborne rezultate grupa građana. Štaviše, bar kada je reč o grupama građana koje se kandiduju na parlamentarnim izborima, čini se da su one blisko povezane sa političkim partijama. Iza jednog dela ovih lista stoje već postojeće tradicionalno organizovane političke partije koje, svesne razočaranosti birača u partije, pokušavaju da se predstave u drugačijem svetlu. Drugi i na izborima uspešniji deo grupa građana ovaj mehanizam učešća na izborima koristi kao prvi korak u razvijanju stranačke infrastrukture i registracije političke partije, dok se one manje uspešne organizacije utapaju u postojeće stranke.

Čini se da bi njihovu sve veću pojavu na parlamentarnim izborima od 2012. godine pre mogla da objasne institucionalna ograničenja nego antipartizam. Od 2009. godine se znatno otežavaju uslovi za registraciju političkih partija u Srbiji, zbog čega institucija grupa građana postaje sve popularnija. Ne tvrdim, međutim,

24 Branislav Lečić, Kurir, 29. 9. 2007. godine prema Istinomer, „Branislav Lečić”. Dostupno preko: <https://www.istinomer.rs/akter/branislav-lecic/> (pristupljeno 21. 07. 2019).

da je ovo jedino objašnjenje i da ono važi za sve grupe građana. Na lokalnom nivou pogotovo ima raznih grupa građana sa različitom dužinom trajanja, ideološkim pozicijama, motivacijama, ciljevima i interesima – od lokalnih pokreta zainteresovanih za mali broj lokalnih tema koji neguju pluralizam i teže participativnoj demokratiji, preko klijentelističkih grupa, do političkih parodija. Ove grupe su svakako, kako zbog svoje raznolikosti tako i brojnosti i uticaja, vredne detaljnijeg istraživanja u budućnosti. Usmerenije studije slučajeva u budućim istraživanjima bi nam nesumnjivo donele korisne uvide.

Literatura

- Becker Frans and René Cuperus, “The Party Paradox: Political Parties between Irrelevance and Omnipotence”, *Europäische Politik*, Friedrich Ebert Stiftung, 2004.
- Beta, „Predata lista Branka Pavlovića”, *B92*, 15. 12. 2006. Dostupno preko: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=12&dd=15&nav_category=418&nav_id=223738 (pristupljeno 24. 06. 2020).
- Bolleyer Nicole and Liam Weeks, “The puzzle of non-party actors in party democracy: Independents in Ireland”, *Comparative European Politics*, Vol. 7, Issue 3, 2009, pp. 299–324.
- Brancati Dawn, “Winning Alone: The Electoral Fate of Independent Candidates Worldwide”, *The Journal of Politics*, Vol. 70, Issue 3, 2008, pp. 648–662.
- Bélanger Éric, “Antipartyism and Third-Party Vote Choice: A Comparison of Canada, Britain, and Australia”, *Comparative Political Studies*, Vol. 37, Issue 9, 2004, pp. 1054–1078.
- Carrubba Cliff, and Richard J. Timpone, “Explaining Vote Switching Across First- and Second-Order Elections: Evidence From Europe”, *Comparative Political Studies*, Vol. 38, Issue 3, 2005, pp. 260–281.
- CeSID, *Javno mnjenje Srbije: Politička i društvena situacija u Srbiji*, CeSID, USAID, Beograd, 2016.
- Copus Colin, Alistair Clark, Herwig Reynaert, and Kristof Steyvers, “Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes but a Permanent Presence”, *Parliamentary Affairs*, Vol. 62, Issue 1, 2008, pp. 4–18.
- Ehin Piret, and Mihkel Solvak, “Party Voters Gone Astray: Explaining Independent Candidate Success in the 2009 European Elections in Estonia”, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, Vol. 22, Issue 3, 2012, pp. 269–291.
- Istinomer, „Branislav Lečić”. Dostupno preko: <https://www.istinomer.rs/akter/branislav-lecic/> (pristupljeno 21. 07. 2019).
- Kovačević Despot, „Institucionalizacije partija i partijskih sistema u zemljama bivše SFRJ”, Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2019.
- Manin Bernard, *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

- Mijatović Marko, *Lokalni izbori u Republici Srbiji nakon obnove višestranačkog sistema 1990–2015*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2016.
- Orlović Slaviša, „Mediji i demokratija ili mediokratija”, *Politička misao*, 2015. Dostupno preko: <http://www.politikolog.com/files/Mediji%20i%20demokratija%20ili%20mediokratija%2C%20Politi%C4%8Dka%20misao.pdf> (pristupljeno 15. 07. 2020).
- Plotke David, „Representation is Democracy”, *Constellations*, Vol. 4, Issue 1, 1997, pp. 19–34.
- Pokret Metla 2020, „Program”. Dostupno preko: <https://www.metla.rs/srl/program/> (pristupljeno 28. 06. 2020).
- Slavujević Zoran Đ., „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima”, u: Mihajlović, Srećko (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: Istraživanje javnog mnjenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010, str. 59–71.
- Spasojević Dušan i Zoran Stojiljković, *Između uverenja i interesa: Ideologije i organizacija stranaka u Srbiji*, Fabrika knjiga, Beograd, 2020.
- Tavits Margit, „Party Systems in the Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies”, *British Journal of Political Science*, Vol. 38, Issue 1, 2008, pp. 113–133.
- Urbinati Nadia, *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2006.
- Weeks Liam, „We Don't Like (to) Party. A Typology of Independents in Irish Political Life, 1922–2007”, *Irish Political Studies*, Vol. 24, Issue 1, 2009, pp. 1–27.
- Weeks Liam, „Rage Against the Machine: Who is the Independent Voter?”, *Irish Political Studies*, Vol. 26, Issue 1, 2011, pp. 19–43.
- Whiteley Paul F., „Is the party over? The decline of party activism and membership across the democratic world”, *Party Politics*, Vol. 17, Issue 1, 2010, pp. 21–44.
- Zakon o političkim strankama, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/2009 i 61/2015, Beograd, 2009.

Jelena Lončar

PARTICIPATION OF NON-PARTY ORGANIZATIONS AND GROUPS IN THE ELECTIONS IN SERBIA

Abstract: The belief that political parties are key actors of political representation is increasingly criticized as voters' identification with political parties declines and anti-partisanship grows. At the same time, there is a growing academic interest in the electoral participation of non-party organizations and candidates and opportunities for these actors to contribute to new models of democracy and more democratic representation. On the other hand, in Serbia, the participation of non-party organizations in the elections is almost completely unexplored, despite the fact that in recent years non-party lists, i.e.

groups of citizens, have increasingly been participating in the elections. This paper therefore analyzes the participation of non-party organizations in the elections in Serbia in order to explore the patterns in their electoral appearance and results, and the connection between the growing electoral participation of groups of citizens and a growing distrust of voters in political parties.

Key words: citizen groups, elections, non-party organizations, anti-partismship, trust.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.7(497.11)“19/20”(082)

323(497.11)“19/20”(082)

НАУЧНА конференција Тридесет година обновљеног
вишепартизма у Србији - (не)научене лекције (2020 ; Београд)
Trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji-(ne)naučene lekcije :
zbornik radova sa naučne konferencije Trideset godina obnovljenog
višepartizma u Srbiji-(ne)naučene lekcije Beograd 02. 07. 2020. /
[urednici Slaviša Orlović, Despot Kovačević]. - Beograd : Fakultet
političkih nauka Univerziteta : Centar za demokratiju Hanns Seidel Stiftung,
2020 (Beograd : Čigoja štampa). - 332 стр. : tabele i graf. prikazi ; 23 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-86-6425-069-6 (FPN)

а) Демократија -- Србија -- 20в-21в б) Србија --
Политички живот -- 20в-21в

COBISS.SR-ID 21639433